

Geschiedenis van het klokkenspel op het Stadhuis van Delft - tot 1660

Laura J. Meilink-Hoedemaker

Uurwerk en klokken op het Stadhuis vóór 1570

De oudste vermelding van een uurwerk met klokken op het Stadhuis van Delft dateert van 8 juni 1555. Het betreft een reparatie door de Delftse uurwerkmaker Jan van Leuven. Dit uurwerk werd nagelopen door een kloksteller. Tien jaar later verrichtte de uurwerkmaker Sebastiaan Heyndricx een reparatie aan een lager. Het uurwerk in het Stadhuis was voorzien van een slagwerk, wat wijst op de aanwezigheid van een slagklok. Er zijn geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van een - al dan niet - versteekbare speeltrommel. Over het bestaan van een voorslag kan daarom geen definitieve uitspraak worden gedaan. Wel is zeker dat een beierman beierde op een beierwerk dat bestond uit ten hoogste twaalf klokken.

Uurwerk, voorslag en klokkenspel van 1570 tot 1660

Onderhandelingen en voorwaarden

In 1570 schafte Delft voor de toren van het Stadhuis een nieuw uurwerk met speeltrommel aan bij de uurwerkmaker Hendrick van Nuys in Hasselt 'in het land van Luik'. Dit nieuwe uurwerk moest een bestaand uurwerk vervangen.

De besprekingen met Van Nuys vonden plaats in Delft in de herberg van Luyt Willems. Het nieuwe uurwerk moest beter zijn dan dat van de Grote Kerk in Den Haag. De prijs van het gehele werk werd gesteld op 17 Carolusgulden per 100 lb gewicht, te betalen in drie gelijke delen in drie termijnen. De uurwerkmaker zou de beschikking krijgen over een smidse met toebehoren, terwijl een timmerman zou zorgen voor de besteigering van de toren.

Op dat moment stond een dergelijk werk opgesteld in de werkplaats van Van Nuys in Hasselt, zodat het daar door deskundigen bezichtigd kon worden. De stad kreeg zes weken bedenktijd. Wanneer men niet tot aankoop zou overgaan zou Van Nuys voor zijn moeite eenmalig twaalf gulden ontvangen.

De stad ging tot aankoop over en verrichtte in 1570 ook de eerste betaling aan Van Nuys.

Het Stadhuis op een prent uit 1678

Beschrijving van het uurwerk

Het uurwerk van Hendrick van Nuys stond op een houten onderbouw en was 8,5 voet breed, 10 voet lang en 8 voet hoog (Antwerpse maten). Het bestond uit een gaande werk of onrustwerk, het eigenlijke uurwerk, om vier uurwijzers te bedienen, een groot slagwerk voor de hele uren, een klein slagwerk voor de halve uren en de kwartieren en ten slotte een speelwerk voor een voorslag.

De speeltrommel werd aangedreven door gewichten die aan koorden over ijzeren katrollen naar beneden liepen. Op de omtrek waren 120 bruggen en de diameter van de trommel bedroeg 6 voet. Elke brug had 32 gaten voor 'dubbele hamers'. Het speelwerk was dus bestemd voor 16 klokken met elk twee hamers.

In de gaten op de bruggen konden drie soorten uitneembare noten gestoken worden. Hiermee kan men een maatindeling in vieren bewerkstelligen. De noten waren dus ook omkeerbaar.

Als je een '2' omgekeerd in de volgende brug steekt staat hij op positie 3 en vice versa. Als je een '4' omgekeerd in de volgende brug steekt staat hij op positie 2 en vice versa.

Van elke notensoort waren 240 exemplaren met evenveel moeren. Het totaal gewicht van uurwerk, slagwerk en speelwerk zou, inclusief de tractuur, 13000 lb bedragen. De hamers uit het oude uurwerk moesten, eventueel verlengd met nieuwe staarten, opnieuw gebruikt worden.

Signatuur van Hendrick van Nuys in het uurwerk

De klokken

In het contract met Van Nuys wordt niet gesproken over klepels voor de zestien klokken. Het is dan ook niet zeker of er in 1570 al een klavier of beierinrichting is geïnstalleerd. De 32 klavieren, die in de thesauriersrekening van 1571-1572 worden verantwoord zijn de lichters voor de 32 hamers van het speelwerk.

Er werden geen oude klokken als spijs ingeleverd, maar van diverse kanten is materiaal aangevoerd, onder andere een groot stuk geschut en 16 rollen tin uit Amsterdam. De Delftse koperslager Willem Willemsz leverde in totaal 3796 lb klokspijs terwijl nog 1800 lb tin elders werd gekocht. Hendrick van Trier leverde vier grote klokken van te zamen 8502 lb tegen een prijs van 3 gulden per 100 pond. Hemony schatte in 1659 het gewicht van de grootste klok van Van Trier op 2900 à 3000 lb.

Het moest mogelijk zijn op deze voorslag van zestien klokken een twee- of zelfs driestemmig lied te laten horen. Dit meerstemmig versteken is mogelijk wanneer de klokken een diatonische reeks vormen, wat in dit spel van 1570 neerkomt op een omvang van bijna twee octaven.

Soortgelijke speelwerken

Wanneer men de uurwerken en speelwerken, die in de tweede helft van de 16e eeuw in Delft en naburige steden waren of werden geïnstalleerd met elkaar vergelijkt, dan blijkt dat het Delftse uur- en speelwerk inderdaad omvangrijker en zwaarder was dan het Haagse uurwerk (1541). Het was groter dan het uurwerk dat Jan van Wassenburgh in 1578 aan Brielle zou leveren, maar kleiner dan het uurwerk dat Van Nuys zelf in 1578 aan Leiden leverde. Van Nuys onderhandelde in 1578 ook nog met de Goudse burgemeesters over een uurwerk, 'dat moest spelen als dat in Delft'. Door Van Nuys overlijden in 1580 werd het Goudse uurwerk niet gerealiseerd.

Tabel: vergelijkend overzicht van speelwerken in Delft en omgeving, omstreeks 1570

Stad Toren	Den Haag Grote Toren	Delft Stadhuis	Brielle Catharijne	Leiden Stadhuis	Gouda St. Janskerk
Uurwerkmaker	Fabrie	Van Nuys	Wassenburgh	Van Nuys	Van Nuys
Jaar	1541	1570	1578	1578	1578-1579
Klokkengieter	Onbekend	Van Trier	Van Trier	Van Trier	Both
Jaar	1540-1541	1570	1577	1584	1588-1590
Aantal klokken	Onbekend	4 (tot 16)	12	23	4 (tot 16)
Gewicht UW	8660 lb	13000 lb	Onbekend	22242 lb	12-13000 lb
Diameter trommel	Onbekend	6 voet	180 cm	Onbekend	Nvt
Aantal maten	79 + 79	120	120	Onbekend	Nvt
Aantal lichters	12 + 9	32	32	Onbekend	32
In bedrijf tot	Ca 1680	1660	1956	1929	Niet uitgevoerd
Thans in	Museum	Delft'NK	Brielle	verbrand	

Het Stadhuis, gezien vanuit de Nieuwe Kerkstoren

Lotgevallen van uurwerk en speelklokken van het Stadhuis

In de jaren na oplevering verrichtte Hendrick van Nuys enkele reparaties aan het uurwerk. Bij de brand van het Stadhuis in 1618 bleven toren, uurwerk en klokkenspel gespaard. In 1613 en 1620 repareerde de Delftse uurwerkmaker Jan van de Brandt het uurwerk.

De organist Jan van Schoonhoven, die met ingang van 1635 tot beierman was benoemd, en sinds 1638 ook de voorslag verstak, kreeg in 1635 de beschikking over een handklavier, dat was vervaardigd door de orgelmaker Jan Morlet. Dit omvangrijke karwei betrof een houten klavier met ijzerwerk en bedrading. De thesauriersrekening van 1635 ontbreekt helaas, zodat over deze werkzaamheden geen verdere details bekend zijn. Over de uitbreiding van het spel van 16 naar 20 klokken zijn evenmin archivalia voorhanden. Maar men kan veronderstellen dat ook dit gebeurde in 1635.

Het klokkenspel van het Stadhuis was beroemd en werd gewaardeerd. Het werd bespeeld op marktdagen, hoogtijdagen en ter gelegenheid van bruiloften.

In 1659 kwam François Hemony in Delft om een gebarsten klok in de toren van het Stadhuis te vervangen. Hij schatte het gewicht van die klok op 4200 lb, accepteerde hem als betaling en plaatste de post op de creditkant van zijn nota voor de nieuwe klok. Hij bekeek ook het speelwerk annex klokkenspel. De twintig speelklokken te zamen schatte hij op 13500 lb, de grootste daarvan op 2900 à 3000 lb.

Hemony, zakenman als hij was, offereerde een klokkenspel van 33 klokken, dat uiteindelijk niet werd geplaatst in het Stadhuis, maar in de toren van de Nieuwe Kerk. Hemony zou in 1663 zeventien oude klokken van het Stadhuis accepteren met een waarde van 5382 gulden voor het nieuwe klokkenspel, dat hij in 1660 leverde. Het waaggeld voor deze 17 klokken, die te zamen 11779 lb wogen, bedroeg 58 gulden, 7 stuiver en 8 penning. Omgerekend naar stuivers kom dat op 1167,5 stuivers en 8 penning voor 11779 lb. Het waagtariet was dus gebaseerd op 10 stuiver voor 100 lb klok. De oude klokken zijn niet opnieuw voor Delft gebruikt.

Verantwoording

Deze tekst is grotendeels gebaseerd op Hoofdstuk III uit mijn proefschrift Luidklokken en Speelklokken in Delft. Promotie Utrecht 1985.